

Маликова Асель Маликқызының
«6D020400 – Мәдениеттану» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дрежесін алу үшін ұсынылған «Шешендік өнер өнер
мәдениеттанулық нысаны ретінде» диссертациялық жұмысқа
АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысында бүгінгі әлемдік ғылыми сана қарқынды дамып жатқан кезеңде мәдени танымдық тұрғыда соңғы көзқарастармен бетпе-бет келіп жатқан дәуірмен тұспа-тұс келіп отырған дәстүрлі мәдениетке ренесанстық көзқарастың қажеттілігіне айналған тақырыптардың бірі. Қазақ шешендік өнеріне мәдениеттанулық талдауға алғаш рет қадам жасалады. Ғылыми жұмыс Егемен еліміздегі сонау 2005 жылдан бастау алған «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру», мемлекеттік бағдарламалар аясында орындалып отыр. Диссертациялық зерттеу жұмысы антика дәуірінен бастау алып, бүгінгі күнге дейін толассыз өзгеріс үстіндегі шешендік өнерге тарихи-мәдени саралау, соның ішінде тарихи тәжірибе мен шешендік өнер техникаларымен танысып, бұл өнердің әр заманға байланысты өзгерістерді айқындап, оларға салыстырмалы талдау жасалды. Сонымен бірге жұмыста қазақтың ұлттық мәдениетіндегі шешендік өнердің орны мен рөліне сараптама жасалып, оның мәдени аксиологиялық тұғырнамалары герменевтикалық пайым елегінен өткізіліп, қазақ шешендік өнері қазақ қоғамында тәрбие мектебі болғандығы әрі бүгін де сондай күзіретте болатындығы ғылыми сараптамаға түседі. Диссертация отандық ғылымдағы антропогендік, социогендік мәселелерге арналған, тұлғаның әлеуметтік ортада бар болу, экзистенция, әлеуметтік қатынас, іс-қимыл мәдениеті мәнін, адамның рухани болмысы табиғаты мен бағытын, қажеттілігін анықтауға міндеттелген мәдени теориялық эпистемалық әрі тәжірибелік эмпирикалық зерттеуге бағытталған жұмыс.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Ғылыми зерттеу жұмысы тақырыбының өзектілігі, ең алдымен, мәдениет атты феноменнің болмыстық трансформацияға түсуімен байланысты деп санаймыз. Мұның тектамырын іздейтін болсақ, оның мәні мәдениеттің антропоөзектік генезисінде жатыр деп айтуға болады. Кез келген мемлекет өздері құрған мәдениеттің аясында ғана біртұтас қауым ретінде өмір сүре алады. Оның құлдырауы немесе жойылып кетуі сол мемлекеттің, халықтың құлдырауына немесе жойылып кетуіне апарып соқтыратыны сөзсіз. Мәдениеттің түптамасы – қоғамда қалыптасқан адамның образы арқылы көрініс беретін рухани-адамгершілік идеалдар. Бұл мәселе тақырып өзектілігіне приципті түрде әдіснамалық негіз бола алады деп есептейміз.

Сонымен бірге, мәселенің өзектілігі шешендік сөз өнерінің константты антропты-мәдени мәселе болуымен байланысты деп есептейміз. Қазіргі тілтану саласындағы теориялық та, практикалық та маңызы бар проблемалардың бірі – сөйлеу мәдениеті. Алайда, адамдардың қарым-қатынас құралы ғана емес, адам тәрбиелеу, оны жетілдіру ісіндегі аса маңызды фактор ретіндегі тілге деген көзқарасы әрбір тарихи кезеңдерде әртүрлі болғаны да шындық.

Жалпы шешендік өнер тек адам болмысына таңылған, тек адам болмысымен ғана өлшенетін универсум. Екіншіден, шешенді сөз мәдениетін өндіргіш күші де, тұтынушы да – адам. Демек шешендік мәдениет адамның онтостық физикасының бір формасы, экзистенциялық континуумы. Өйткені қай заманда да адам мәдени жетілуге зәрулікте болады. Адам жаратылысынан элеуметтік коммуникация алаңында өмір сүреді және одан тыс бола алмайды. Ал шешендік сөз өнері сол элеуметтік ортаның өнімі әрі адамдардың өзара қарым-қатынас формасының бірегейі. Қорытындылай айтқанда, шешендік өнер адамзатының мәденисофия әлемі деп айтуға негіз бар. Сондықтан адам өзінің жаратылысы бойынша асқақ ойларға ерекше мән беріп, биік, игілікті істермен тәрбиеленеді, мәдени кемелдену жолында жүретіні ақиқат. Бұл мәселенің өзектілігіне теориялық негіз бола алады деп есептейміз.

Тақырыптың өзектілігі, сондай-ақ, сөз жаратылысының ғылыми тұрғыда мәдениеттанулық уникум эпистема кеңістігі болуымен байланыстыруға болады. Өйткені мәдениет әлеміне ықпал ететін басты феномен-құрал – **сөз**. Сөз мәдени континуум, мәдени феномен, мәдениеттанулық мәселе болатыны анық. Тұлғаның рухани-моральдық, рухани-интеллектуалдық мәдениетін қалыптастыруда сөздің рөлі даусыз болып табылады. Рухани-зайырлы саланың өкілдерін «тілдік агрессия», «жалғандық риторикасы» және т.с.с. сөздер арқылы анықталатын реалиялар алаңдатпауы мүмкін емес. Демек адамның сөзін түзеу оның мәдени болмысының іске асырылу кеңістігі болатыны және оның аяқталмайтын үдеріс болуы мәселенің өзектілігіне экзистенциялық пәрмен беретініне көз жеткізуге болады.

Ғылыми жұмыс тақырыбының өзектілігін дәйектей түсетін келесі бір фактор – ол шешендік өнердің болуымен байланысты болмақ. Шешен сөйлеу өнері әлемдік мәдениеттің қалыптасуы мен дамуының эпицентрінің бірі десек болады. Мәдениеттің қалыптасуы мен дамуы шешендік өнердің қалыптасып дамуымен бірге жүретін егіз үрдіс. Оның әлемдік мәдениеттегі тамыры өте тереңде жатыр. Ең алдымен, шешендік өнер мен мәдениеттің шығу тегіне үңілетін болсақ, олардың арасында онтогендік байланысты аңғарамыз. Шешендік өнер, біздің пікірімізше, мәдениеттің өмір сүру кеңістігінің бірі, ал мәдениеттанудың эпистолярлық білім қоры. Оны зерттеу объектісіне айналдыру шешендік өнерді мәдениетті адами, элеуметтік болмыс ретінде оның тереңіне бойлай түсуге, мәдени мәйекті тереңіре зерттеуге, бүгінгі элеуметтік тұлғаның мәдени когнициясын кеңейтуге мүмкіндік береді деп есептейміз. Қорыта айтқанда шешендік өнер бүгінгі тұлғаның ғылыми мәдени рефлексия тынысын байыта түсетіні сөзсіз.

Тақырыптың өзектілігі бүгінгі мәдени кеңістіктегі шешендік өнердің трансформациялану үдерісімен байланысты деп есептейміз. Заманауи әлемдегі бұқаралық ақпараттар құралдары мен коммуникациялардың қарқынды дамуына байланысты шешендік өнерге деген қызығушылық та күрт артуда. Шешендік өнер мемлекеттік идеологияның, қоғамдық пікір мен қоғамдық көңіл-күйді, сонымен қатар әрбір тұлғаны қалыптастыру үдерісін басқарудың аса пәрменді құралы екені мәлім.

Әлеуметтік-мәдени феномен ретіндегі шешендік өнердің әлеуметтік табиғатын, мәні мен ерекшелігін пайымдау, оның өркениет тарихындағы дамуының генезисі мен серпінін ашу, шешендік өнердің әлеуметтік үдерістердегі, заманауи қоғамның мәдени жай-күйін көрсететін рухани араласу және сөйлеу мәдениетін қалыптастырудағы маңызы мен рөлін негіздеу бүгінгі таңда ерекше ғылыми және практикалық қызығушылық тудыруда.

Зерттеліп отырған мәселенің өзектілігіне негіз болатын тағы бір фактор - қазіргі қоғамдағы адамдардың әлеуметтік қатынас мәдениетіндегі деградациялық құбылыстар, әлеуметтік мінезіндегі қиғаш істер мен теріс көріністер. Ерекше бұқаралық көңіл-күйдің, эмоцияның тым көтеріңкі болуы. Тобырлық сананың басымдылығы мен коммуникативтік мәдениеттің мәдениеттің әлсіреуі. Отандық мәдени философияны өзінің этнорухани тамырлары тұсынан қайта қарастыруға әкелген жағдайлар, біздің пікірімізше, бірі жағынан, оның ішкі имманентті даму потенциалдарындағы тенденциялық мәселер болса, екінші жағынан, әлемдік өркениет мәдениеті кеңістігіндегі сыртқы объективті процестер деген тұжырым жасауға болады.

Егер өмір – болашаққа бағытталған мәдениет дейтін болсақ, онда адамзат өз табиғатынан әуел бастан-ақ келешекке ұмтылған. Алайда келешектің кейін болжау - өте қиын іс. Болашақ көп жақты құбылыс, ол көптеген мүмкіндіктерді іске асырудың нәтижесінде айқындалатын феномен. Осының бір қыры – елдің кешегісіне көз тастау. Кешегі рухани мәдени мұра болашақ үшін негіз, сүйеніш, яғни әрбір тарихи жаңа кезең ескінің негізінде ғана өрбиді. Бүгінгі біздің жағдайымыз кешегі адамзаттың даму дәрежесінің жалғасы. Міне, сондықтан өткенді түсінбейінше, бүгінгіні түсіндіру және келешекті болжау мүмкін емес. Сондықтан адамзат ғұмырын оның басы мен аяғын толық қамти отырып біртұтас бүгін мәдени құбылыс ретінде сипаттау қажет. Олай болса, қазақстандық әлеуметтік жүйенің бүгінгі мен келешегі оның кешегі дәуірінде жинақталған рухани мәдени мұраларын талдай танып білумен, мойындаумен және қадірлеумен тікелей байланысты. Міне, осындай мәселелердің шешілу түйіндерін аталмыш ғылыми зерттеуде қазақтың шешендік сөздерінің астарынан іздеуге талпыныстар жасалынды.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Диссертациялық жұмыс қазақ шешендік сөздерін мәдениеттану ғылым тұрғысынан талдау отандық ғылымда алғашқы ғылыми зерттеу болып табылады. Бұл орайда айта кеткен жөн, осы ғылыми зерттеу барысында өзіміз кездескен басты қиыншылықтардың ең үлкені сол іздену жұмысына қатысты сенімді түрде басшылыққа алатын кешенді ғылыми жұмыстардың тапшы болғандығы. Бұл әрине, кейінгі кездердегі отандық ғалымдарымыздың еңбектерін жоққа шығару емес. Мәселен, қазақ әдебиетін есепке алмағанда, отандық тарих, заң, педагогика, психология ғылымдары саласында қазақ би-шешендері жайлы біршама ой-пікірлер қозғаған ғалымдарды айтуға болады. Олардың қатарына Е. Бекмаханов, С. Зиманов, А. Еренов, М. Бижанов, Р. Сүлейменов, З. Кенжалиев, С. Созақбаев, Ж. Артықбаев, Н. Өсерұлы, С. Өтениязов, Ш. Аңдабеков, Қ. Жарықбаев, Ұ. Асыллов, Ж. Нұсқабайұлы,

Н. Мұхаметханұлы, М. Қозыбаев, М. Қойгелдиев, Н. Мыңжан, А. Оразбаева т.б. жатады.

Әлеуметтік араласу барысында әлеуметтік аудиторияға тиімді ықпал етудің заңдылықтарын ғылыми негіздеуге, осы саладағы практикалық дағдыларды жүйелеуге және шешендік өнерді оқытудың әдістемесін әзірлеуге деген кейбір талпыныстар шешендік өнердің антикалық демократияның қатпарларында туындай бастағаны белгілі. Осыған байланысты Ежелгі Грекия мен Ежелгі Римнің белгілі шешендері, ойшылдары, философтары қалдырған еңбектер ерекше құнды: софистер (Гиппия, Горгия, Продика, Протагор және т.б.), Аристотель, Демосфен, Исократ, Лисий, Платон, Плутарх, Сократ, Цезарь, Цицерон және т.б.

Орта ғасырлар дәуірінде шешендік өнердің хас шеберлері философ-дін мамандары болған (А. Блаженный, И. Златоуст, Г. Нисский және т.б.). Шіркеу шешендігінің («гомилетика») дамуына үлкен ықпал еткен Ф. Аквинскийдің теориялық зерттеулері де өте маңызды.

Шешендік өнердің түркілік болмысын ашуда Әл-Фарабидің, Ж. Баласағұнның, М. Қашқаридің, Ә.А. Рудакидің шығармалары арқау болды. А. Егубай, Ж. Молдағалиев, Х. Сүйіншіәлиев еңбектері сараланды.

Қазақ фольклорындағы рухани құндылықтардың және қазақ би-шешендерінің кейбір өкілдерінің дүниетанымдық үрдістерін әлеуметтік-философиялық тұрғыдан сараптау бағытында алғашқы қадамдар жасалғандығын айтпауға болмайды. Осы орайда Ә. Нысанбаев, Д. Кішібеков, А. Қасабек, Қ. Бейсенов, Ж. Молдабеков, Б. Құдайбергенов, С. Нұрмұратов, Н. Құрманбаева, Э. Қуандықова, Б. Садықов, Г. Шалабаева, Т. Ғабитов, Қ. Әлжанов, С. Нұрмұратов, Б. Адамбаев, Д. Раев, А.С. Қадыршаев, Г. Қосымова, С. Негимов, Р. Сыздық т.б. ғалымдарымыздың еңбектері өз кезегінде өзінің құндылығымен ерекшеленеді.

Шетел зерттеушілерінен: Таривердиева М.А., Александров Д.Н., Куклев В.В., Лементуева Л., Выготский Л.С., Decock P.B., Troop C.L., Fattel J.M., Garrigos C., Bourdieu P., Kellner D., т.б. шешендік өнердің әр қырлы салаларындағы еңбектеріне сүйендік.

Тұтас алғанда, шешендік өнері тақырыбына қай жағынан болса да қатысты жұмыстарға жасалған талдау бұл тақырыптың мәдениеттанулық аспектіде жеткілікті көлемде әзірленбегендігін, зерттеуге қандай да бір пәннің аясындағы танымдық міндеттер тұрғысынан жасалғандығын көрсетеді, бұл осынау әлеуметтік феноменнің нақты фактілері мен формаларын сипаттаушылықпен және эмпириялық көрсетумен ғана шектелгендіктен анық байқалады.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу нысаны – шешендік сөз өнерінің мәдениеттану ғылымы контексіндегі мәдени болмысы.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу пәні – шешендік өнер мәдениеттанулық талдау нысаны ретінде.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Шешендік өнерді мәдениеттану тұрғысанында қарастырып, информациялық даму заманында,

цифрлық қазақстан жағдайында шешендік өнердің трансформациялану үдерісіне талдау жасау мақсаты көзделеді.

Көрсетілген **мақсатқа** жету үшін зерттеу жұмысында төмендегідей **міндеттер** қойылады:

- шешендік өнердің мәдени-тарихи болмысын, оның өркениеттік табиғаты мен интенциялық мәдени қуаты және ішкі әлеуетін сараптау;
- батыс-христиан мәдениетіндегі шешендік өнер қағидаларын саралау, ондағы дін қызметшілерінің шешендік өнерге еткен ықпалы мен ерекшеліктерін айқындау;
- түркі мәдениетіндегі шешендік өнер ұстанымдарын салыстыра саралау;
- қазақ мәдениетіндегі шешендік өнердің мәдени кеңістік аясындағы рөлін, мақсатын, қызметін анықтау;
- шешендік өнердегі мәдени тұғырнамалады анықтау және олардың сабақтастына талдау жасау;
- шешендік сөз өнеріндегі мәдени-құндылықтық концепцияларды анықтау және оларды мәдениеттану тұрғысынан пайымдау;
- шешендік өнер мәдениетіндегі тәрбиелік ұстанымдарды анықтау арқылы тұлға қалыптастыру және оны тәрбиелеудің тиімді құрал ретіндегі маңыздылығын сараптау;
- кәсіптік шешендіктің өзіндік ерекшеліктері мен қырларын саралау, салыстыру;
- соңғы жылдары әлеуметтік желілерде онлайн арқылы өткізіліп жүрген тренингтердің әлеуметтік сұранысын зерттеу, пайдасы мен зиян тұстарын анықтау.

Ғылыми жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздері. Аталмыш диссертациялық зерттеудің әдіснамалық жүйесін әрі теориялық негіздерін анықтау мәселесі ғылыми жұмыстың көп қырлы сипатымен ерекшеленеді. Сол себепті біз жалпы ғылымдағы дәстүрлі әдіс-тәсілдермен бірге кейбір жаңа **әдіснамалық** принциптерді, концептік тұғырнамаларды басшылыққа алуды жөн санаймыз. Сондықтан негізгі әдіснамалық тұрғыда ғылыми жұмыста ұстанған **принциптер қатарына:** тарихи-логикалық, мәденистратегиялық, тұтастық, диалектикалық, себеп-салдарлық, жүйелік, бірегейлік (идентификациялық), семантикалық, антропоцентристік, онтологиялық, герменевтикалық, аналогиялық (салыстыру), гуманистік, теңгерімдік, құрылымдық, мүдделік, өзара тәуелділік, отансүйгіштік, мемлекетшілдік, құндылықтылық, этногендік, тұлғалық және т.б. тұғырнамалық **принциптерді** жатқызуға болады.

Диссертацияның әдіснамалық негізі. Диссертациялық жұмыс пәнаралық зерттеу бағытына сүйеніп келесі **әдіснамалық** амалдар қолданылды: өзектендіру (актуализация) және концептуализация; аналитикалық (дереккөздерді талдау үшін); ретроспективті (шешендік өнердің қалыптасу тарихын зерттеу үшін); жүйелік талдау және әмбебаптандыру (универсализация); тарихи-логикалық талдау; мәденистратегиялық және эпистолярлық талдау; мәдени-акциологиялық

талдау; ретранслиттік және интроспекциялық (Витгенштейн) талдау әдісі; коррелятивтік (сәйкестендіру, өзара байланыстылық); семантикалық, мәтіндік (контент талдау); теңгерімдік және болжамдық талдау; пәнаралық (шешендік өнер мәні мен мағынасын, теориялары мен тұжырымдамаларын айқындау үшін), дихронды, синхронды (салыстырмалы (компаративистік) талдау үшін); контекстік және ситуативтік талдау; когнитивтік және тұлғалық ментальды талдау; келешек тұлғаның мәдени сценарийін болжау әдісі. Сонымен қатар диссертациялық зерттеу жұмысын жүргізу барысында сауалнам жүргізу (анкеталық) әдіс, эмпирикалық т.б. әдістер қолданылды.

Кейбір жаңа типті әдістерге тоқталатын болсақ, **эпистолярлық** талдау – (лат. тілінде - epistola) - ауызша хат, жолдаудегенді білдіреді, яғни ауызша немесе жазбаша мәтіндерге, жолдауға талдау жасауды білдіреді. Ал **интроспективті** (интроспекциялық) талдау әдісі – біздің зерттеу жұмысымызды Қазақ би-шешендерінің мәдениет көптекісіндегі мәселелерді өздерінің көзбен көрген, араласқан тұлға ретінде олардың ақыл жүйесіне сіңген, ой елегінен өткізілген толғаныс құбылысы ретінде қарастыру әдіс-амалы. Бұл әдіс – болып жатқан құбылысты ақыл-ой арқылы түсіне алатын тұлғаның ішкі рухани кеңістігін білдіреді.

Ғылыми жұмыстың теориялық негізі ретінде мәдениет тарихы және мәдени қатынас саласындағы мәдени онтологиялық, мәдени танымдық, мәдени-білімдік (эпистемалық), мәдени-құндылықтық, әлеуметтік-мәдени құрылымдық, мәдени-теориялық, әдіснамалық бағытында жарық көрген шетелдік және отандық іргелі зерттеулер алынады. Олар жоғарыда тақырыптың зерттелу деңгейін жіктемелік сараптауда бірнеше топқа бөліп көрсетілді. Сонымен бірге, бүгінгі әлемдік әлеуметтік желідегі онлайн коммуникация бағытындағы ғылыми-теориялық жетістіктер мен тәжірибелер ескерілді.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы. Диссертациялық жұмыстың жаңалықтарын төмендегідей жіктеуге болады:

– еліміздің мәдени зерттеу кеңістігінде бұл тақырыпқа заманына сай талдап, цифрлық Қазақстанда шешендік өнердің өзгеріске ұшырап, дамылсыз дамуына ықпал етуші факторларды айқындау арқылы шешендік өнердің мәдени-тарихи астарына, оның өркениеттік сипаты мен мәдени интенциялық қуаты және ішкі әлеуетіне, мәдени теориялық негіздеріне отандық ғылымда алғаш рет талдауға қадам жасалады;

– шешендік өнердің тарихы мәдениеттанулық тұрғыдан қайта зерделенеді, атап айтқанда батыс-христиан және түркі-мұсылмандық мәдениетіндегі шешендік өнер ұстанымдары компаративистік сараланып, ондағы дін қызметшілерінің көркем сөйлеу мәдениетінің айырмашылықтары анықталады;

– тарихи-логикалық; эпистолярлық, мәденистратегиялық талдау арқылы қазақ мәдениетіндегі шешендік өнердің орны мен рөлі отандық ғылымда алғаш рет сарапталады;

– жүйелік талдау, семантикалық, тұтастық, ретранслиттік және интроспекциялық, коррелятивтік (сәйкестендіру, өзара байланыстылық)

талдау арқылы шешендік өнердегі негізгі мәдени тұғырнамалар анықталып, олардың сабақтастығы анықталады;

– шешендік сөз өнеріндегі мәдени-құндылықтық концепциялар әмбебаптық, мәдени-акциологиялық, теңгермелік, герменевтикалық талдау арқылы анықталып, олардың мәдениософиялық астары сараланады;

– шешендік өнер мәдениетіндегі тәрбиелік ұстанымдарды анықтау арқылы тұлға қалыптастыру және оны тәрбиелеудің тиімді құрал ретіндегі маңыздылығы тұлғалық мәдени ментальды талдау; келешек тұлғаның мәдени сценариін түзу арқылы сарапталады;

– би-шешендердің сөз саптау ерекшелітеріне мәдени когнитивтік детерминизм тұрғысынан сараптанып, өзіндік мәдени перцепциялық тұстары пайымдалады;

– кәсіптік шешендіктің өзіндік ерекшеліктері мен қырларын салыстыра саралау, коррелятивтік (сәйкестендіру, өзара байланыстылық), теңгерімдік талдау арқылы кәсіптік шешендіктің ішінде аудиториядағы лекторлардың сөйлеу техникалары мен бағыттары отандық мәдениеттануда алғаш рет мәдени эпистемалық тұрғыда жүйеленеді;

– соңғы жылдары әлеуметтік желілерде онлайн арқылы өткізіліп жүрген тренингтердің әлеуметтік сұранысын сауалнама жүргізу негізінде эмпирикалық зерттеу арқылы онлайн тренингтердің түрлері мен мәдени сапасы айқындалды.

Қорғауға ұсынылатын ғылыми тұжырымдар мен ізденушінің қосқан жеке үлесі:

1. Шешендік өнерді мәдени құбылыс ретінде қарастыру оның пайда болу табиғаты мен қалыптасу тарихымен, адамзат өркениетіндегі қызметімен, жалпы мәдениет әлеміндегі алатын орны және атқарған рөлімен түсіндіруге болады. Талдау барысында мәдени феномен ретіндегі табиғатын, алдымен, шешендіктің сөз өнерінің мәдени-болмыстық тек-тамырын өркениетті контогинездік тұрғыдан мойындай келіп, біздің жеке ғылыми үлесіміз ретінде «шешендік – өркенниеттік феномен» және «шешендік-мәдениет» деген концепттер анықталды.

2. Жалпы шешендік өз тәжірибе жағдайларындағы ұзаққа созылған даму жолынан өте жүріп, өмірдің талаптарына қарай өзгеріп, тұрақты түрде жетіліп отырды, сөйтіп тарихи себептерге байланысты өзінің әмбебап нысанын тапты, осының өзі оның қоғамдық өмірдің түрлі салаларында қолданылу мүмкіндіктерін кеңейтті деген тұжырым жасалады. Шешендік өнердің үгіт-насихаттық қырлары оның заманауи қоғамдық маңызын арттыра түсті. Батыс шешендіктің ықпал қуатын үстемелеу, шешендік насихат, ділмар сөздің дәлелдеу және дәйектеу пәрменін күшейту мәдениетіне, наным-сенім мәдениетін өсіруге қатысты белгілі бір ұстаным-қағидалар жүйесін жасады дейтін қорытындыға келгеміз.

3. Түркі мәдениетіндегі шешендік өнер қағидаларын саралау барысында шығыс мұсылман мәдениетінің көне түркі тілдес халықтардың рухани-мәдени мұраларынан нәр алған деген ғылыми тоқтамға келеміз. Жұмыста келтірілген деректер мен көзқарастарға және шығармалардың

мәтінінің жазылуындағы стилдік үлгіге негізделе отырып, ондағы материалды мәдени контент ретінде мойындай келе, біз оларды саяси-әлеуметтік, мәдени гуманистік контекстегі шешендік арнау, шешендік насихат, шешендік уағыз, шешендік толғау, шешендік өсиет формасындағы туындылар деп тануға негіз бар дейтін ой түйіндейміз.

4. Қазақтың шешендік сөз өнері – қазақ халқының дүниені, әлемді тану әдіс-тәсілдерінің өзіндік ерекшеліктерінің аясы. Ол қазақтың ұлттық мәдениетінің бар болмыс-бітімін қамтитын кеңістік іспеттес. Ұлт мәдениетінің қалыптасу эволюциясын қазақтың ел болып, ұлт болып қалыптасу процесінің ғұмырнамасы деп айтуға болады. Қазақ шешендігі ұлтымыздың бүкіл ішкі рухани әлемін, тіршілік мәдениетін, сайып келгенде қазақтың ұлт, ел ретіндегі макро-микродүниедегі алатын орнын, болмыс-жаратылысын бейнелейді және ол қазақтың өзін-өзі түсінуі үшін рухани негіз, методологиялық құрал дейтін ғылыми тұжырымға келуге негіз бар деп есептейміз.

5. Шешендік саяси-мәдени концепциялар, оның сабақтастығын пайымдай келе, біз шешендік сөз өнерінің саяси-мәдени құбылыс болатынын тарихи тұрғыдан дәйектей отырып, саясат пен шешендік тамырлас феномен, себебі саясат – шешендік сөз өнерінің шығуы, қалыптасуы және даму алаңы деген қорытындыға келеміз. Шешендік өнері адамның қоғамдық-саяси өміріне ықпалын тигізетін, халықтың тағдырын анықтайтын, әр адамның қоғамдағы әлеуметтік-мәдени статусын өзгертетін әрекеттік-күш, рухани-мәдени әлеует ретінде мойындалады деген тұжырымға келеміз.

6. Қазақ даласындағы мәдени-адамгершілік құндылықтар – қоғамның материалдық әрі рухани дамуының қажетті шарты. Қазақ би-шешендер ұстанған мәдени-моральдық норма-құндылықтар әлеуметтік қатынаста рухани өлшем, адамдардың өмір сүру ережесі, адам мен адам қарым-қатынас мәдениетінің көрсеткіштері, әлеуметтегі әр адамның өз орнын белгілеу және оны білу үлгілерінің үрдісі деген ғылыми тұжырымға келеміз.

7. Шешендік өнер тақырыбы бойынша әртүрлі аспектіде зерттеу жүргізген зерттеушілердің еңбектері саралай отырып, бүгінгі күнде трансформацияға түскендігі анықталып, своттық талдау жасалған. Мұнда шешендік өнер заман талабына сай үздіксіз өзгеріске түсуі шартты құбылыс деген ғылыми тұжырым жасалынды.

8. Кәсіби шешендікке талдау жасай отырып, біз шешендік өнерінің әлеуметтік құбылыс ретіндегі мәні мен ерекшелігі адамның өз мәнімен байланысты болатын антропоэзектік құбылыс деп санаймыз. «Адам Әлемнің сомасы, оның қысқартылған конспектісі» – дейтін концепцияға сүйене отырып, кәсіби шешендік әлемі дегеніміз адамның белгілі бір салада ашылған түрі, оның проекциясы, шешендіктің трансформацияланған формасы деген тұжырым жасалады. Өзіміздің жеке ғылыми үлесіміз ретінде шетел мен отандық теориялық жұмыстарына сүйеніп, еліміздегі кәсіптік шешендікке баса назар аударуымыз керектігі белгілі болғандықтан, әдістемелік құралдың керектігін байқап, әдістемелік құрал жасалды.

9. Соңғы жылдары әлеуметтік желілерде онлайн арқылы өткізіліп жүрген тренингтердің әлеуметтік сұранысын сауалнама жүргізу негізінде эмпирикалық зерттеу арқылы онлайн тренингтердің түрлері мен мәдени сапасы айқындалды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Диссертация тақырыбы қазақстандық мәдениеттану ғылымындағы көтерілген алғашқы еңбек болғандықтан ғылыми ізденісте қол жеткізген әдіснамалық ұстанымдар мен теориялық тұжырымдар отандық мәдениеттану саласы бойынша, оның ішінде отандық мәдениет тарихы мен ұлттық мәдениеттанулық ілімін ғылыми мәдени танымның әдіснамалық принциптермен, теориялық негіздермен, тарихи-эмпирикалық нысаналармен кеңейте түседі. Көтерілген ізденістер төңірегінде Қазақтың дәстүрлі шешендік мәдениетінде басым болған түрлі концепциялар бүгінгі халықаралық мәдени қатынас пен мәдени дипломатия, мәдениеттану теориясының әдіснамалық парадигма өрісін кеңейтуге септігін тигізеді. Жұмыста алынған ғылыми тұжырымдар бүгінгі Ұлы Дала өркениетінің мәдени қырларын тануда базалық материалдар қорын байтуға, отандық мәдениеттану ғылымындағы, ұлттық мәдени руханият теориясын қалыптастыруда білімдік әрі ілімдік жүйені қалыптастыруға мүмкіндік жасайды дегенге сеніміміз мол. Сондай-ақ, шешендік өнер мәдениетіне, бұл саладағы кәсіптік бағыттарды зерттеу және олардың айырмашылығын айшықтау теориялық-әдістемелік тәсілдердің қалыптастыру үрдістерін жалғастыруға матрицалық негіз бола алады.

Ғылыми жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы.

Зерттеу жұмысының практикалық қызметі ондағы тұжырымдар мен көтерілген идеяларды мәдениет философиясы, саяси мәдениет, саясаттану, әлеуметтану, мәдени әлеуметтану, мәдени лингвистика, тіл мәдениеті, мәдениет тарих мен теориясы, еларалық қатынаста келіссөз жүргізу мәдениеті мен техникасы және технологиясы, этика мен этикет, дәйектеу және дәлелдеу мәдениеті пәндерін оқытуда кеңінен пайдалануға болады.

Зерттеу тақырыбы бойынша «5B020400 – Драма театр әртісі» бакалавр мамандығының білім беру бағдарламасына «Сөйлеу техникасы» атты курста сыннан өткізілді. Зерттеу нәтижелерін мәдениеттану мамандығында «сахна тілі», «актер шеберлігі», «мәдениеттану», «лидерлік» пәндерін оқыту барысында қолдануға болады. Қорыта айтқанда диссертацияның ғылыми нәтижелері мен тұжырымдары пәнаралық, салааралық байланысты нығайтуға түседі.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі және жариялануы.

Диссертациялық зерттеу жұмыстың нәтижелері 11 ғылыми мақалада көрініс тапты: соның ішінде, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған философия, саясаттану, мәдениеттану, тарих, экономика, гуманитарлық пәндер бойынша диссертацияның негізгі қорытындыларын жариялауға арналған арнайы журналдарда – 4; республикалық және халықаралық ғылыми конференциялардың жинағында – 6; Scopus базасында индекстелетін нөлдік емес импакт-факторы бар журналда – 1.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі.
Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысын жүргізу мақсаты мен міндеттеріне сәйкес кіріспеден, үш негізгі бөлімнен: әр бөлім үш тақырыпшадан, қорытынды, пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады.